

SZEMBESÜLÉS ELFELEDETT ÉRTÉKEINKKEL

(Kalapis Zoltán: *Betűk és képek*. Forum, Újvidék, 1992)

Művelődéstörténeti írásaiból adott közre egy kötetnyit Kalapis Zoltán, ezúttal is tanúsítva, hogy szellemi örökségünkről még mindig nem tudunk mindent, hisz oly sok ember, könyv, esemény merült feledésbe, oly sok név esett ki a köztudatból. Szerzőnk az újságíró vérbeli kíváncsiságával, egyszersmind a kutató alaposágával vállalta a leltározó szerepét, s a „portalanítás” munkáját elvégezve letette az asztalra kutatásainak eredményeit. Ezzel pedig, fűzzük hozzá, egyben módot is adott rá, hogy szembenézzünk értékeinkkel, és pedig itt és most, amikor ennek a szembesülésnek, értékeink számbavételének a szokásosnál nagyobb súlya, azonosságtudat-megőrző szerepe van.

A *Betűk és képek* öt írása bizonyítja, hogy Kalapis széles skálán mozog kutatásaiban, illetve témaválasztásában. A *padéi Typotbeta* című tanulmányával nyomdászattörténetünket gyarapította, Oldal István és követői tevékenységének feltérképezésével fotótörténeti kutatásainkat gazdagította, az első bácskai teljes gimnázium bemutatásával iskolatörténetünk értékes fejezetét írta meg, az *Öt magyar napilap Szabadkán* címmel pedig a témakörben való jártasságával sajtótörténeti tényeket ad közre. A Bartók család általa feltárt bánati kapcsolatait is tanulmányba foglalta, így egy családtörténeti írást is felvett kötetébe. Noha ennek az öt írásnak tematikailag nincs köze egymáshoz, abban azonosak, hogy mind művelődéstörténeti értékeinket mutatja fel, szellemi örökségünkről tanúskodik.

Jóllehet mind az öt munka a kutatói kedvről és a pontos tényfeltárásról tanúskodik, az anyag gazdagsága mégis talán a becskerekai fényíróról szólót helyezi a többi elé. Mindenekelőtt tehát erre kívánjuk felhívni az olvasó figyelmét.

Oldal István munkásságáról eddig is tudott a becskerekai helytörténet, de mindössze néhány mondat erejéig méltatta, kizárólag helyi vonatkozásban említve, hogy ő nyitotta meg a becskerekai fényképészek sorát. Munkássága megközelítésének e szűk keretét Kalapis a valóságnak megfelelően kitágította. Fáradozása, alapos, összehasonlító fotótörténeti kutatásai nyomán ugyanis kitűnt, hogy Oldal István becskerekai fényképészeti műterme volt az *első* állandó jellegű műterem az országban! Már

pusztán ez a tény teljesen más megvilágításba helyezi a becskerei fényírót. Nem beszélve arról, hogy 1978-ban Kalapis még életben találta az utolsó Oldal-tanítványt, Verth Józsefet, és el is beszélgetett vele, s rábukkant az utolsó élő Oldal-unokára is Szolnokon. A tőlük szerzett információk, továbbá az Újvidéken, Becskereken, Budapesten, Bécsben és másutt végzett levéltári és fotótörténeti kutatásai arról győzték meg a szerzőt, hogy Oldal István jelentősége túlmutat a Bega-parti város helytörténéseinek évtizedekig fennálló értékelésén. Kalapis írása nyomán mutatkozott meg, hogy Oldal csaknem az egész Bánátról készített fényképeket, ma már felbecsülhetetlen értékű kordokumentumokat. Ezekből ügyes válogatásban a kötet is tartalmaz egy kis gyűjteményt, ami igencsak egyik erénye. Oldal esetében Kalapisnak nemcsak a levéltári adatokat kellett feltárnia, hanem az Oldal-műterem szerteszórt termékeit: a családi albumokban meghúzódozó, padláson heverő vagy közgyűjtemények anyagában kallódó Oldal-képeket össze is kellett gyűjtenie. Kitartó munkával ezt sikerült is elérnie, s az alkotásokat, Németh Mátyás fotóriporter kitűnő reprodukciói nyomán, a kötet olvasói elé tárnia. Szerzőnk számára nem volt kevésbé kalandos és fáradságos a még fellelhető Oldal-festmények felkutatása sem. Kalapis ezt a feladatot is egy nyomozó buzgóságával végezte el. Mindezt azért tartjuk szükségesnek hangsúlyozni, hogy érzékelte, mennyire körültekintő, fárasztó és utazgatással egybekötött, időigényes kutatás után állt össze az „Oldal-kép”. Szerzőnk nem sajnálta sem az időt, sem a fáradságot, ezért is kerekedett ki ilyen alapos és képgazdag tanulmány a tolla alól. A *becskerei fényíró* (Bečkerečki svetlopisac) címmel ez a munkája néhány évvel ezelőtt szerb nyelven már napvilágot látott, s örömdetes, hogy ezúttal magyar nyelven is megjelent kötetbe foglalva, megítélésünk szerint a *Betűk és képek* legjobb írásaként. Nem véletlen tehát, hogy éppen Oldal István fényképe díszíti a kötet borítóját.

Az Oldal-íráson kívül *A padéi Typotbetáról* is bővebben kell szólnunk. Ez a kötetnyitó esszé ugyanis egy bánáti vonatkozásban igen lényeges témával foglalkozik: a padéi kézisajtóval a Bánság egyetlen (ismert) 18. századi nyomdájával. Egy magánnyomdáról szól, ennek termékeiről, tulajdonosáról, a viszontagságos életű, sokoldalú Takáts Rafael szerzetesről, aki a 18. század végén, padéi évei alatt mintegy tucatnyi nyomtatványt állított elő, saját kedvtelésére űzve a nyomtatást és betűszedést, s hagyott ránk. A padéi Typotbeta, ahogyan Kalapis nevezi, mintegy három és fél évet (1788–1792) töltött e bánáti falucskában, „egy nem hivatalos icipici magánnyomda” tulajdonosaként. Olyannyira szenvedélyes nyomdász volt, hogy a házkutatások és üldöztetés ellenére sem hagyott fel munkájával.

Kalapis hozzá illő alapossággal, valamennyi elérhető forrás felhasználásával és saját kutatásai alapján rajzolta meg és tárta elénk Takáts Rafael alakját, kitérve munkásságának teljes ismertetésére, műveinek számbavételére. Ha nyomdászattörténeti szempontból vizsgáljuk írását,

akkor mindenekelőtt azt kell tudnunk, hogyan kezelte eddig vidékünk szakirodalma a padéi nyomdát. Kalapis arra a megállapításra jutott, hogy „a magyar szakirodalom eddig legalább háromszor fedezte fel Takáts Rafaelt, illetve nyomdáját, szótárírói munkásságát, de élete és működése újra és újra feledésbe merült”. Tegyük hozzá, olyan jeles kutatók is megfeledkeztek róla, mint Felix Milleker és Triva Militar! Pedig a padéi Typotbetának úttörő szerepe volt a bánáti nyomdászatonban. Hiszen a mai Bánát területén egykor üzemelt nyomdák sorát éppen a padéi nyitotta meg, s noha – kézisajtóról lévén szó – méreteiben nem volt, nem is lehetett impozáns produkciója, belőle kerültek ki az első bánáti nyomdatermékek. Korszaknyitó szerep jutott hát a kis padéi nyomdának, történetének feldolgozásával pedig Kalapis egyben a mai Bánát nyomdászattörténetének első és igen fontos fejezetét is megírta. S tette ezt a laikus és a szakember számára egyaránt élvezetes módon, átfogóan és érdekesítően, megannyi apró részlettel, epizóddal fűszerezve. Egyébként éppen az adja meg Kalapis írásainak zamatát, hogy figyelme a vizsgálódás tárgyának minden részletére kiterjed, s a látszólag „száraz” témákat is olvasmányosan, hiteles adatokkal alátámasztva dolgozza fel. Takáts Rafaelről szóló írását is az teszi élvezetessé, hogy a tényközlésen túl, mellőzve minden feldolgozási sablont, biztos vonalvezetéssel, szilárd kutatási támpontok szerint tájékozódva mutatja be nemcsak a padéi nyomda működését és termékeit, hanem Takáts Rafael életét és munkásságát. A különben is szegényes bánáti nyomdászattörténeti szakirodalom ezzel az írással nagymértékben gyarapodott. S ha már a szakirodalmat említjük, hadd jegyezzük meg, hogy nagy hiányát érezzük a padéi Typotbetához hasonló résztanulmányoknak, melyekből egyszer összeállhatna a bánáti nyomdászaton átfogó története. Az eddigi néhány összefoglaló munka ugyanis éppen hogy csak érinti a bánáti nyomdák történetét.

Kalapis sajtótörténeti írása a szabadkai sajtó egy kiragadott, rendkívül termékeny korszakát öleli fel, amikor Szabadkán egyszerre öt magyar napilap jelent meg. Erről a vajdasági viszonylatban is egyedülálló jelenségről értekezik *Öt magyar napilag Szabadkán* című írásában, érdekes képet festve a századelő történéseiről és az öt napilap arculatáról.

Ugyancsak értékes adatokat közöl a Bartók család bánáti kapcsolatairól, főlelevenítve „egy torontáli család értelmiségi ágának fakuló emlékeit”. E családban, mint szerzőnk írja, „úgy tűnik, három nemzedék tartogatta mécsesében a tüzet a későbbi lángelme számára, élesztgette és szította a negyediknek”.

Az első bácskai teljes gimnázium című tanulmányában iskolatörténetünk vajdasági viszonylatban is figyelemreméltó fejezetét írta meg, amelyben az 1789. szeptember 1-jén megnyílt újvidéki gimnázium történetét, pontosabban történetének első fejezetét körvonalazta, ismertette a Regium Gymnasium Neoplantense 18. század végi eseményeit és szereplőit.

A *Betűk és képek*ben Kalapis Zoltán „szellemi örökségünk nagyrészt feledésbe merült fejezeteit dolgozta fel hosszan tartó és fáradságos

kutatómunka eredményeire támaszkodva.” Ezt a mondatot már a Híd-díj bírálóbizottságának megindoklásából idéztük. Ugyanis Kalapis Zoltán érdemelte ki e kötetével az 1992. évi Híd Irodalmi Díjat. Az elismerés nyilván nemcsak e könyvéért, hanem több évi kitartó, művelődési értékeinket feltáró munkájáért illeti meg szerzőnket.

NÉMETH Ferenc